

SOSIAALITYÖN MORAALI JA POLITIIKKA KIINNOSTUKSEN KOHTEENA

Toimin yliopistossa opettajana ja tutkijana. Opetan ammatillisia taitoja opiskelijoille, joista kasvaa asiantuntijoita sosiaalityöntekijän tehtäviin. Olen itsekin toiminut käytännön sosiaalityöntekijänä toistakymmentä vuotta ennen paluutani yliopistoon 1990-luvun alussa. Minua on omista sosiaalityön opinnoistani lähtien askarruttanut sosiaalityöntekijän eettinen vastuu niille ihmisille, jotka tulevat hänen asiakkaikseen.

Tutkimustani voidaan yhdestä näkökulmasta lukea ammatillisen sosiaalityön moraalin ja politiikan tarkasteluna. Sosiaalityöntekijän paikka yhteiskunnassa on ihmisten tarpeiden ja julkisen vallan tarjoamien resurssien välissä. Sosiaalityöntekijä tulkitsee ihmisten tarpeita sosiaaliturvainstituutioihin päin ja julkisen vallan asettamia normeja yksilöihin päin. Sosiaalityöntekijä arvioi työkseen muiden ihmisten elämää ja hänellä on siihen tehtävään yhteiskunnallinen mandaatti. Tämä arviointi ei sinänsä ole ammatillisena tehtävänä hyvä tai paha asia, vaan olennaista on se, miten ihmisen elämän arvioija tehtäväsään toimii.

Tästä lähtökohdasta katsoen on tärkeitä kiinnittää huomiota sosiaalityön moraaliiin ja politiikkaan, eli siihen, minkä arvojen ohjaamana sosiaalityöntekijä tekee työtään ja miten hän toimii suhteessaan apua hakeviin ihmisiin, suhteessa ympäristöönsä, organisaatioiden ja instituutioiden rakenteisiin sekä suhteessa muuttuviin politiikkoihin.

Tutkimuksellani haluan edistää sosiaalityön reflektiivisiä ammattikäytäntöjä niin, että ammatillisen etiikan mukauttaminen

muuttuneeseen toimintaympäristöön tapahtuisi tietoisesti ja pohditusti. Samanaikaisesti tutkimukseni voidaan paikantaa osaksi laajaa kansainvälistä tutkimuskeskustelua, jonka kiinnostuksen kohteena on asiakkaan ja palvelujärjestelmän suhde ja asiakkaan kohtelu palvelujärjestelmässä. Tutkimustani voidaan yhdestä näkökulmasta tarkastella myös terveydenhuollossa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden sosiaaliraportointina eli tiedon tuottamisena päätöksentekijöiden käyttöön. Tutkimukseni aineiston ovat tuottaneet terveydenhuollon sosiaalityöntekijät raportoimalla työstään viimeisimmän asiakastapauksen, joka sosiaalityöntekijän oman ammatillisen arvion mukaan on ollut kohtuuton voimassa olevaan lainsäädäntöön ja vakiintuneisiin toimintakäytäntöihin verrattuna. Yhteensä tutkimus perustuu 303 kohtuuttoman tapauksen laadulliselle analyysille. Aineisto on tuotettu vuonna 1998 ja 2000, jolloin 1990-luvun yhteiskunnallisen murroksen seurauksena asiakkaiden tilanteet ja sosiaalityön toimintaympäristöt olivat muuttuneet.

Hyvinvointivaltion lupaukset

Tutkimukseni alussa olen muodostanut ymmärrystä pohjoismaisen ja suomalaisen hyvinvointivaltion historiasta ja tähän liittyen kohtuullisuuden periaatteen historiallisista juurista. Hyvinvointivaltion lupaukset tarkoittaa tutkimuksessani Suomen perustuslakiin ja sitä tarkentaviin säännöksiin kirjattua julkisen vallan lupausta turvata inhimilliset olosuhteet jokaiselle ihmiselle, joka ei omin voimin pysty

ansaitsemaan elantoaan tai pitämään huolta itsestään. Myös kansalaisten taloudelliset ja sosiaaliset oikeudet on turvattu perustuslaissa vuoden 1995 uudistuksen jälkeen. Vaikka hyvinvointivaltion moraali on kirjattu lakeihin, hyvinvointivaltion lupaus on silti enemmän kuin laki, koska pohjoismaisen perinteen mukaan jokaisen ihmisen ihmisarvoa pitää kunnioittaa ja lopulta tuo kunnioitus voi toteutua vain ihmistenvälisessä suhteessa. Tämän pohjalta voi hahmottaa myös sosiaalityön ja juridiikan eron. Sosiaalityön ammatillisen etiikan ytimessä on ajatus luovuttamattomasta ihmisarvosta, jokaisen ihmisen arvostavasta ja kunnioittavasta kohtelusta riippumatta hänen tilanteestaan tai teoistaan. Kunnioittavaan kohteluun, perustuslakimyönteiseen tulkintaan ja hyvään asiakaspalveluun velvoittaa viranomaisia myös hallintoa säätelevä laki.

Puheiden ja tekojen välinen ristiriita

Tutkimukseni paneutuu puheiden ja tekojen väliseen ristiriitaan sosiaaliturvapolitiikan toteuttamisessa. Miten pitäisi suhtautua siihen, kun sosiaalityöntekijä havaitsee sosiaaliturvajärjestelmässä, instituutioiden ja organisaatioiden toiminnassa ongelmakohtia, joiden takia järjestelmä tuottaa avun hakijalle tuen sijasta kärsimystä, toimintakykyisyyden vahvistamisen sijasta heikentää toimintavoimaa ja rapauttaa itsetuntoa? Eikö sosiaalityöntekijän pitäisi puuttua mainittuun tilanteeseen, jos oman ammatin julkilausuttu tavoite on Jorma Sipilän sanoja lainatakseni turvata arkielämän jatkuvuutta ja normaalisuutta sekä auttaa ihmisiä selviytymään elämässään. Kohtuuttomat tilanteet, joiden syntymisen ehtoja olen tutkimuksessani analysoinut, ovat juuri tällaisia tilanteita, joissa sosiaaliturvajärjestelmän julkilausutut tavoitteet ja se, mitä ihmisille käytännössä tapahtuu, ovat vahvasti ristiriidassa keskenään. Olen tehnyt tutkimuksessani sosiaalipolitiikan analyysia yksittäisissä tapauksissa ja pyrkinyt tekemään selkoa sosiaaliturvapolitiikan toteuttamisen ongelmista sosiaalityöntekijän ammatillisesta näkökulmasta katsottuna.

Olen analysoinut kohtuuttomien tilantei-

den syntyehdot systemaattisesti viidessä eri tarkastelukehyksessä, jotka olen muodostanut aineiston lähiluennan ja alustavan koodauksen pohjalta. Tarkastelukeyhket ovat seuraavat:

- 1) Järjestelmä: Säädökset eivät sovi
- 2) Organisaatio: Säädöksiä ei noudateta
- 3) Asiakas: Tukeen oikeutettu ei osaa tai halua hakea tukea
- 4) Työntekijä: Työntekijä ei toimi vaikka voisi
- 5) Viranomainen: Päätöksentekijä tulkitsee kohtuuttomasti.

Olen raportoinut empiiriset tulokset tapauskuvausten, taulukoiden, kommentoinnin ja yhteenvedojen avulla. Kohtuuttomien tapauksen analyysissa olen kytkenyt kohtuuttomuuden syntyehdot myös politiikkaan ja nimennyt sosiaalipoliittiset kategoriat kuvaamaan politiikkatason tekijöitä kussakin tapauksessa. Olen tutkimuksen yhteenvedo- ja tulkintaluvussa koonnut yhteen tulosluvuissa nimetyt sosiaalipoliittiset kategoriat ja keskustellut niiden pohjalta ja kirjallisuutta hyödyntäen sosiaalipolitiikasta ja sosiaaliturvajärjestelmän rakenteista ja toimintamalleista kohtuuttomien tilanteiden syntymisen taustalla. Olen jäsentänyt keskustelun kolmen teeman alle: Sosiaalinen hylkääminen, sosiaalityöntekijät katutasen byrokraatteina ja sosiaaliturvapolitiikan toteuttajina sekä asiakkaan ja työntekijän välinen suhde kohtuuttomissa tilanteissa.

1990-luvun murros

1990-luvun alun laman yhteydessä Suomessa alettiin määrätietoisesti toteuttaa jo edellisen vuosikymmenen lopulta muuttunutta talousajattelua, jonka yhtenä pääideana on ollut julkisen vastuun supistaminen ja sosiaaliturvakulujen leikkaaminen. Tutkimusten mukaan eliittien arvot erosivat muun väestön arvoista ja politiikkaa toteutettiin eliittien arvojen mukaisesti.

Muuttunut politiikka tuli näkyviin sosiaalityöntekijöiden asiakkaiden tilanteissa, jotka koettiin kohtuuttomiksi. Perinteisten kohtuuttomien eläkkeenhylkäämistapauksen lisäksi tuohon aikaan lisääntyivät monet muunlai-

set kohtuuttomat tapaukset ja ne synnyttivät sosiaalityöntekijöissä hämmennystä ja eettistä kuormitusta. Köyhyys ja sairaus kytkeytyivät taas entistä useammin yhteen. 1990-luvun politiikan seuraukset vähitellen kumuloituivat ihmisten tilanteissa ja tutkimukseni on näyte tuon murrosajankohdan tapauksista. Terveys-sosiaalityön näkökulmasta voi ajatella, että tuolloin törmäsivät sosiaalityöntekijöiden vaikiintuneet ajattelumallit julkisen vallan vastuusta ja asiakkaiden uudet tilanteet.

Tutkimuksen tulokset tekevät näkyväksi sosiaaliturvapolitiikan toteuttamisen ja laajemmin koko hyvinvointipolitiikan risiiritäisyyksiä ja jännitteitä, jotka korostuivat 1990-luvulla muuttuneen talousajattelun määrittämässä hyvinvointipolitiikassa ja organisaatioiden ohjauksessa. Kohtuuttomaan tilanteeseen joutunut ihminen on jäänyt vaille sitä hyvinvointivaltion tukea ja apua, joka sosiaalityöntekijöiden ammatillisen arviotaan mukaan olisi hänelle kulunut. Kohtuuttomaan tilanteeseen joutunut henkilö kokee tilanteen yksilöllisesti hylkäämisestä ja luottamuksen menetyksenä ja tämä kokemus rapauttaa toimintakykyä samalla kun arkinen selviytyminen vaikeutuu taloudellisten menetysten takia.

Kohtuuttomat tilanteet

Julkisen vallan huolenpitomoraalin ja sosiaalisen vastuun kantamatta jättäminen kuvaa valtaosaa kohtuuttomista tapauksista. Kysymys on jakavan oikeudenmukaisuuden, jakopolitiikan epäonnistumisesta, jolloin hyvinvointivaltio ei tunnusta sosiaalisia ja taloudellisia oikeuksia osalle asukkaistaan. Samalla on kysymys myös kulttuurisesta hylkäämisestä, sillä kohtuuttomiin tilanteisiin joutuneet kokevat, ettei heidän ihmisarvoaan, identiteettiään, kokemustaan ja merkitystään yhteiskunnassa tunnusteta. Tutkimustulokset osoittavat, miten sosiaaliturvan ansiosidonnaisuuden vahvistaminen ja samanaikainen perusturvan tason suhteellinen aleneminen kasvattivat sosiaalista kahtiajakoa sosiaaliturvajärjestelmän sisällä. Aktivoinnin nimissä lisääntynyt kontrolli vähimmäisturvassa ja

tarveharkintaisissa etuuksissa myötävaikuttivat kohtuuttomien tilanteiden syntymiseen. Yksi keskeinen tutkimuksen havainto on sosiaaliturvaohjauksen puutteellisuus ja riittämättömyys ihmisten sairastumistilanteissa ja ohjauksen epäselvä asema lainsäädännössä.

Sosiaaliturvasta leikkaamista nimitettiin (ja edelleen nimitetään) säästämiseksi ilman, että otetaan huomioon tai ennakoidaan tuon säästämisen inhimillisiä tai taloudellisia kustannuksia. Usein tämä säästäminen on kallista. Säästöpolitiikan ohjaama portinvartijuus julkisen sosiaali- ja terveydenhuollon ja osin opetustoimen rahankäytössä nouseekin tutkimuksessa suurimmaksi politiikka-tason ehdoksi ja syyksi kohtuuttomien tilanteiden syntymiselle. Lyhyen tähtäimen säästöpolitiikka syrjäyttää tällöin hyvinvointitavoitteen.

Hyvinvointivaltion asukkaan ja hyvinvointivaltion suhteet

Tutkimukseni viimeisessä luvussa esitän teoreettisen yhteenvedon hyvinvointivaltion asukkaan ja hyvinvointivaltion suhteista nelikentän avulla, jossa ulottuvuuksina ovat persoonien välinen tunnustussuhde ja yhteiskunnallinen tunnustussuhde. Hyvinvointivaltion asukkaan ja hyvinvointivaltion suhteet voivat muotoutua monella tavalla riippuen siitä, miten mainitut tunnustussuhteet toteutuvat tai jäävät toteutumatta. Sosiaalinen sosiaalityössä voidaan Ikäheimon mukaan kiteyttää persoonien väliseen tunnustussuhteeseen, jossa toteutuvat tunnustusasenteina kunnioitus, rakkaus ja yhteistoiminnallinen arvossa pitäminen. Yhteiskunnallinen tunnustussuhde puolestaan koskee sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien tunnustamista. Kohtuuttomaan tilanteeseen joutuneet ihmiset ovat asiakkuussuhteissaan jääneet vaille persoonien välistä tunnustusta. Lisäksi he ovat jääneet vaille yhteiskunnallista sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien tunnustusta ja oman identiteetin ja ainutlaatuisuuden tunnustusta. Asiakastyöntekijän asenne ja toimintatapa on keskeinen siinä, millaiseksi muodostuu apua hakevan hyvinvointivaltion asukkaan ja hyvinvointivaltion suhde.

Lopuksi

Tavoitteeni tässä tutkimuksessa on ollut tuottaa tietoa ja ymmärrystä kohtuuttomien tilanteiden syntymisestä ja tehdä se niin, että otan lähtökohdaksi ilmiötä lähellä olevien asiakastyötä tekevien sosiaalityöntekijöiden tiedon. Näin on mahdollista saada sosiaalityöntekijöiden ja myös heidän asiakkaidensa ääni julkiseen keskusteluun. Tällöin olen samalla vinyt itseni tutkijana sosiaalityön jännitteiseen ytimeen ihmisten elämäntilanteiden ja tarpeiden ja sosiaaliturvajärjestelmän suhteeseen. Tutkimus on antanut tilaisuuden pohtia auttamistyön ehtoja ja mahdollisuuksia ja kirkastanut tutkijalle sosiaalityön lähtökohtana luottamuksellisen ihmissuhteen ja politiikkakäytäntöjen eli rakenteellisen sosiaalityön yhtäaikaaisuutta.

Olen kuullut epäilyksiä siitä, että sosiaalityön käytännön työntekijät eivät pystyisi ottamaan vastaan tutkimuksen tuottamaa karua kuvaa tilanteista, joissa auttamisjärjestelmä ei toimi tai joissa ammattilaiset ovat epäonnistuneet. Itse ajattelen pikemminkin, että sosiaalityöntekijät nimenomaan ammattikuntana tuntevat tuon karun ja epäonnistuneen puolen järjestelmästämmä ja nyt he saavat sen tuoduksi keskusteluun tutkimukseni kautta.

YTM Anna Metterin sosiaalityön alaan kuuluva väitöskirja Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö tarkastettiin 7.12.2012. Vastaväittäjänä oli dosentti, yliopistonlehtori Pirkko-Liisa Rauhala (Helsingin yliopisto) Kustoksena toimi professori Kirsi Juhila.

kuntoutusportti.fi

Seuraa uutisia, tutkimuksia, näkökulmia ja tapahtumia.
Löydät tietokannasta hankkeet, julkaisut ja artikkelit. Tee haku!

Tilaa uudistunut uutiskirje (anni.reuter@kuntoutussaatio.fi)

